

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Статья посвящена определению психолого-педагогических факторов формирования социально-коммуникативной активности подростков в процессе занятий туристской деятельностью при изучении проблемы социально-коммуникативной активности в теории педагогики и практики работы общеобразовательной школы.

The article is devoted to revealing of objective and subjective factors of forming of social-communicative activity of teenagers personality in process of touristik activity.

Як одна із видів активності, суспільно-комунікативна активність має ряд специфічних рис: ідейно-етичну спрямованість, свідомість, творчість а також зумовлена об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які діалектично взаємозв'язані і впливають на особу підлітка одночасно.

У разі першочергових проблем формування суспільно-комунікативної активності значне місце займає проблема об'єктивних чинників, що забезпечують розвиток цього феномена. Задача полягає “в з'ясуванні, коли, як і якими своїми сторонами вони впливають на розвиток особи і, разом з тим, як ці сторони повинні змінитися” [1,149], де - мета формування особистості не з будь-якими характеристиками фізичного і духовного розвитку, а з тими, які відповідають ідеалам нашого суспільства.

Найважливішими об'єктивними чинниками формування суспільно-комунікативної активності є суспільний устрій; якість педагогічного керування, особливо тісна спільна робота вихователя з соціальною групою, її членами (де одним з головних принципів гуманізації освіти висувається автономне і вільне педагогічне керівництво [2,24]); рівень розвитку колективного життя в дитячих групах [3,909]; школа як організаційне ядро в системі виховання; суспільні організації; сім'я [4,71;5]; зростання вільного часу [6,72], а його раціональне використання – є необхідна умова для прояву спортивно-туристської активності, що впливає, у свою чергу, на формування суспільно-комунікативної активності підлітка.

Наявність певного бюджету вільного часу і його розподіл – ми розглядаємо як один з важливих чинників якісних змін в суспільно-комунікативній активності підлітків. Чинник часу має велике значення у зв'язку з педагогічною ідеєю безперервності виховного впливу на особу підлітка. Вільний час робить істотний вплив на розвиток особи в цілому, а також на вдосконалення окремих сторін його діяльності [7,28,236-237; 8].

Поєднання ж видів діяльності не тільки в навчальному процесі, а й у вільному часі, дозволяє виховувати особу підлітка комплексно, формувати її суспільно-комунікативну активність. Зайняття ж туризмом є однією з форм використання вільного часу, що сприяє підвищенню культури поведінки проведення вільного часу і здійснює важливу виховну роль. Треба зазначити, що туристська діяльність підлітка у вільний час є об'єктом вибору, і пов'язана з добровільною участю в ній.

Дані, отримані нами під час обстеження, показали, що діти, які займаються туризмом, використовують вільний час більш раціонально. Так, заняттям суспільною роботою міські підлітки приділяють увагу кожної неділі – 11,3% (у тих хто не займається туризмом – 8,2%), а кілька разів на місяць відповідно – 34% та 11,9%. Хоча при порівнянні показників сільських туристів і не туристів ця різниця істотно не простежується.

На фоні, можна сказати, рівної загальної картини ставлення дітей до фізичної праці, сільські підлітки-туристи виділяються, приділяючи цьому виду діяльності більш часу в порівнянні з міськими учнями.

Показник сумісного часу проведеного з батьками не відрізняється – 50% всіх нами опитаних підлітків проводить кожну неділю з батьками.

Яскраво виявлено перевагу у міських підлітків-туристів до навчання 93% (проти 80%), а у сільських – 85,4% (проти 69,4); до читання у міських туристів – 64,6% проти 53,9%; у сільських – 69,9% проти 55,6%.

Спостерігається високий показник ставлення підлітків-туристів до занять спортом – 33,5% (міські) та 23,6% (сільські) порівняно з тими, які не займаються туризмом відповідно 26,5% та 18,1%. Треба відзначити, що прогулянки на свіжому повітрі, спортивні ігри у підлітків міста, які не займаються туризмом, займають більше часу (50,7%), ніж у туристів (35,8), а у сільських, навпаки, - у туристів – 60,2% та 38,9% у не туристів.

Ймовірно це можна пояснити тим, що в мікрорайонах міст побудовано багато спортивних майданчиків, школи мають великі спортзали, відкрито багато спортивних клубів, що не можна сказати про село, де центром спортивної роботи є шкільний спортивний двір або поле.

Виявлена також така закономірність, що більша частина туристів ходить в турпоходи кілька разів протягом року – 52,8% (міські) та 84,5% (сільські). Кожної неділі сільські туристи ходять в походи тільки 0,8%, тоді як міські – 27,9%. Значна частина міських підлітків (41,5%) займається туризмом один-два рази на місяць, у свою чергу, участь сільських – тільки 8,1%.

Кінотеатри, театри, цирки, музеї, атракціони туристами відвідуються один-два рази на місяць (85,8%) міськими та 64,2% (сільськими), треба додати, що туристи відвідують культурні заклади і під час турпоходів, це планується під час проведення турпоходів. Показники ж у тих, хто не займається туризмом тут набагато вищі. Вони відвідують розважальні заклади кожної неділі - 43,3% (місто) та 43,1% (село).

Заслуговують уваги дані, отримані про безцільне проведення часу, як деякі з опитаних дали відповідь: "Тиняємось, де хочемо, з товаришами". На сьогоднішній день це дуже актуальне явище, яке вже призвело до серйозних негативних наслідків. Якщо ці показники у туристів-підлітків склали 14,5% (кожної неділі), то у не туристів - 21,9%. У сільських дітей різниця незначна, відповідно - 34,9% і 37,5%.

Займаються в гуртках туристи - 40% (місто) проти 17,8%; сільські - 38,2% проти 27,8%.

Під час проведення констатуючого експерименту було поставлено перед учнями питання: "Якби в тебе з'явилося більше вільного часу, то як би ти його використав?"

То міські туристи віддали перевагу суспільній роботі 1,9%, сільські - 0,8%. Сільські підлітки-туристи виявили тут більш поставність в порівнянні з міськими. Діти, які не займаються туризмом, зовсім не визначили місця суспільній роботі в своєму бюджеті часу.

Різка різниця спостерігається у ставленні до навчання у міських туристів (17,9%) та не туристів (4,6%); у сільських туристів в 1,5 рази більше по порівнянню з не туристами.

Фізичній праці більш надали увагу підлітки, які не займаються туризмом - 11,9% (місто) та 9,7% (село) проти 3,3% та 0%.

З опитаних дітей, які не займаються туристською діяльністю, 15,5% (місто) та 11,1% (село) хотіли б зайнятися туризмом.

Більше дивляться телепередачі не туристи - 8,7% (місто) та 5,6% (село) проти показників туристів - 2,3% (місто) та 1,6% (село). 17,1% сільських підлітків-туристів ходили б в гості до родичів, друзів, проявляли б про них турботу. Ровесники - не

туристи не дали відповідей в запропонованій їм графі (0%). У міських хлопців спостерігається невелика різниця – 6,6% (туристи) та 5% (не туристи).

Встановлено, що не туристи не хотіли б проводити час з батьками (0%). Туристи ж, навпаки, - 1,9% (місто) та 12,2% (село) хочуть бути разом з батьками, причому показники сільських туристів виявилися вищі, ніж у міських.

Отже, постійна участь підлітка в різних справах у процесі туристської діяльності допомагає усвідомлювати суспільну значущість і суспільне значення виконуваної роботи, виробляти необхідні організаторські уміння, сприяє прояву ініціативності і творчості, формується прагнення брати участь в суспільно-корисній праці. Це простежується у відповідях на питання, метою якого було вивчити використання вільного часу підлітків 4-7 класів при умовному його збільшенні.

Діти, які не займаються туризмом (281 респ.) не знають як розпорядитися вільним часом – 3,2% (місто) та 2,8% (село). Ті, хто займається туризмом (335 респ.) на запропоноване питання не давали відповіді, тобто вони знають, як розподілити вільний час.

Виділили час заняттям суспільною роботою 2,7% (туристи), а не туристи взагалі не проявили бажання зайнятися суспільною роботою (0%). У ставленні до навчання показники туристів-підлітків в 2,5 рази перевищують у не туристів.

Безцільно проводять час 0,5% (місто) та 0% (село) діти, які займаються туризмом, а не туристи – 24,7% (місто) і 8,3% (село).

Порівнюючи заняття в гуртках, великих розбіжностей нема, окрім показників у сільських підлітків не туристів - у них найвищий показник – 16,7%.

У зв'язку з отриманими даними безцільного проведення часу, ми провели порівняння кількості „важких” підлітків, які займаються і не займаються туризмом. Також вивчили з'явлення таких учнів по класах.

Спостерігається, що зростання правопорушень у тих, хто займається туризмом припадає на 7 клас (3,3%), в четвертих, п'ятих класах їх нема. В шостих – 0,3%. У тих хто не

займається туризмом в 4-х, 5-х, 7-х класах було виявлено підлітків, які стоять чи то на внутрішньошкільному обліку, або в кримінальній інспекції в справах неповнолітніх.

З 292 підлітків-респондентів 4-7 класів 6,2% скоїли правопорушення. Ми простежуємо зростання правопорушень, їх кількість як би „нашаровується”, збільшується в кожному старшому класі.

Тому можна констатувати, що від суспільно-комунікативної активності підлітків залежить не тільки вибір досугової діяльності – „конструктивної”, тобто направленої на самовдосконалення, особово-значущу творчість, на активну дію на різноманітні аспекти життя групи, суспільства, але і „деструктивні”, тобто ті, які виявляються в антисоціальній поведінці.

Аналіз даних показав, що у підлітків-туристів в проведенні вільного часу переважають групові форми організації дозвілля. В структурі їх вільного часу багато корисних творчих справ, завдяки чому підлітки усвідомлюють суспільну спрямованість своєї діяльності, її значущість.

На підставі сказаного вище, можна говорити про те, що туристська діяльність займає значне місце в структурі і змісті вільного часу підлітків, перетворюючи цей час на активний, діяльний, тобто в чинник не тільки фізичного розвитку і здорового проведення часу, але й участі в суспільному житті.

Тому раціональність використання вільного часу, духовне зростання підлітка, об'єднання туристської групи – ці, діалектично взаємозв'язані процеси, є чинниками розвитку і прояву суспільно-комунікативної активності підлітків.

Вивчення суспільно-комунікативної активності припускає також виявлення об'єктивних і суб'єктивних чинників, придатних для фіксації і вимірювання даного поняття, щоб передбачити, врахувати вплив як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників на формування суспільно-комунікативної активності особи, а також допомагає з'ясувати механізми характеру цього формування. В першу чергу треба виходити з того, що сам чинник (як суб'єктивний, так і об'єктивний) є ланкою в цілій низці опосередкувань.

“Чинник – це причина, рушійна сила якого-небудь процесу” [9,25]. Суб’єктивні та об’єктивні чинники є характеристиками суб’єктів або об’єктів діяльності. Цю точку зору Є.О.Самбура підтримує і Т.М.Мальковська [10,4].

М.Т.Кутафін [11,122] пропонує вважати основними чинниками, що впливають на суспільну активність – технічний прогрес, динаміку соціальної структури суспільства, моральне і матеріальне стимулювання, ідейно-виховну роботу.

Чинники, які сприяють розвитку суспільно-комунікативної активності особи розглянуті в ряді публікацій [12; 13;13; 15].

Погоджуючись, в основному, з висновками авторів, хотілося б відзначити, що обмежуватися ними не можна. Теоретичний підхід до проблеми чинників суспільно-комунікативної активності припускає не тільки їх виявлення, але і їх систематизацію і класифікацію.

О.П.Поліканова [16,20] виділяє три сукупності чинників. В першу групу вона відносить економічні, політичні, ідеологічні, національний та інтернаціональний чинники. В другу – громадську думку, етично-ціннісні орієнтації, традиції, життєвий досвід, звички, рівень освіти. В третю – характеристики індивідуальної свідомості, загальний психічний склад особи, її емоційні та вольові якості.

Значно менше досліджена роль суб’єктивних чинників розвитку суспільно-комунікативної активності підлітків. Поняття „суб’єктивний чинник” фіксує саме „елемент причетності, навмисності, свідомості у впливі суб’єкта на об’єкт, позначає активну, діяльну участь суб’єкта в зміні чого-небудь” [9,25]. Для реалізації об’єктивних умов необхідна дія суб’єктивних чинників, яка є цілеспрямованою і керованою, при цьому їх ефективність в значній мірі обумовлена об’єктивним рівнем знань об’єкту дії.

Д.І.Гришин в структурі суб’єктивного чинника виділяє три компоненти: емоційно-плотський, інтелектуально-ціннісний і морально-вольовий [17,44].

У свою чергу, вольові прояви в середньому шкільному віці значно відрізняються від цих проявів у молодших

школярів, адже “інтенсивне накопичення знань, розширення пізнавальних можливостей, досвід спілкування з людьми, критичне ставлення до навколишнього світу, підвищення особистої відповідальності за свої вчинки – всі ці чинники визначають розвиток волі у підлітків” [18,149].

Туристська діяльність є перевіркою і вихованням вольових якостей підлітка. Воля випробується в труднощах, в яких і відбувається справжній іспит людських цінностей. Одним з мотивів занять туризмом підлітки відзначають бажання стати фізично сильними, вольовими, одночасно бути зі всіма, але не пригнічуючи свою особу, а проявляючи себе в суспільно-корисній, важливій для малої соціальної групи справі.

В механізмі дії суб’єктивного чинника, який впливає на формування і зростання суспільно-комунікативної активності, ми виділяємо наступні елементи: підвищення рівня свідомості підлітків на основі якості освіти та виховання, „які націлені на формування в особистості національної ідеї” [19;20]; всебічне використання самоврядування як засобу виховання підлітків: активна суспільно-комунікативна діяльність і суспільно-пізнавальна діяльність, які є детермінуючим чинником розвитку суспільної позиції підлітка; людський чинник, як єдність загального, особливого та одиничного; розвиток моральних мотивів, задоволеності від приносимої користі малій соціальній групі та суспільству.

Суб’єктивні чинники показують, як і за яких умов об’єктивні відносини, в яких знаходиться підліток, перетворюються на відносини для нього самого, тобто отримують особисте значення; яку роль в цьому грає вихователь, і як, за наявності цих відносин, формується суспільно-комунікативна активність підлітка.

Література

1. Бодалёв А.А. О проблемах воспитания и их комплексной разработке //Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис.- М., 1981.- С.146-150.

2. Kekk P. Zehn Grundsetze fur eine Humanisierung der Bildung im Lichte des Dialogs neben padagogischen Reform im Ost und West // Humanisierung der Bildung.- №1.- S.22-35.
3. DroS J., Franke P. Erziehung der Schuler der Klasse 8 bis 10 zu gesellschaftlicher Aktivitat // Padagogik.- Berlin, 1981.-Heft II.- S.908-916.
4. Мальковская Т.Н. Воспитание социальной активности старших школьников: Дис...д-ра пед.наук.-Л., 1974.-513 с.
5. Киричук А.В. Общение в классном коллективе как объект педагогического управления: Автореф. дис. ...д-ра пед. наук.- Киев, 1974.-58 с.
6. Омельченко Б.Ф. Педагогические особенности и условия деятельности туристских клубов как общественных учреждений досуга: Дис. ...канд..пед. наук. - Л., 1985.- 174 с.
7. Нове покоління незалежної України (1991-2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.).-К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002.- 211с.
8. Константиновский Д.Я. Молодёжь 90-х: самоопределение в новой реальности.-М.: РАО, Центр социологии образования, 2000.-224 с.
9. Самбуров Э.А. Взаимосвязь категорий диалектики. - М.: Наука, 1987.-87 с.
10. Мальковская Т.Н. Динамика социальных и педагогических факторов в формировании социально активной позиции школьников // Формирование социально активной позиции школьников в условиях взаимодействия социально-педагогических факторов: Сб. науч.тр./ Отв. ред. Т.Н.Мальковская. -М., 1984.- С.3-15.
11. Кутафин Н.Т. Влияние различных факторов на социальную активность: По материалам социол. исслед. на предприятиях Харькова // Вестн. Харьковского ун-та. - 1985.- № 281.- С.121-125.
12. Ануфриев Е.А. Социальная роль и активность личности. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971.- 152 с.

13. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. - М.: Мысль, 1978.- 216 с.
14. Волков Ю.Е. Общественная активность масс – сущность и некоторые проблемы развития // Вопросы философии. - 1981. -№ 4.-С.39-51.
15. Киричук В.О. Соціально-комунікативна активність старшокласників //Світло.- 1997.-№3.-С.60-61.
16. Поликанова Е.П. Социальная активность и её общественно-политическая форма // Вестн. Московського ун-та.-Серия №7.- Философия.- 1982. - №5.- С.13-21.
17. Гришин Д.М. Взаимодействие объективных и субъективных факторов в процессе нравственного воспитания школьников: Дис. ...докт. пед. наук. –Калуга, 1978.-368 с.
18. Данилина Л.Н. Эмоция и воля. Их проявление и развитие при выполнении физических упражнений // Психология: Учеб. для ин-тов физ. культуры / Под ред. В.М.Мельникова.- М., 1987. – Гл.6.- С.148-150.
19. Jilge W. Exklusion oder Inklusion? Geschichtspolitik und Staatssymbolik in der Ukraine. / Osteuropa, Berlin.-2003.-№7.- S.984-994.
20. Никандров Н.Д. Формирование личности молодого человека в школе и вузе: ценностный подход // Формирование и воспитание личности в школе и вузе: Матер.науч.-практ.конф. - Владивосток, 2000.- С.3-18.

Н.В.Долгая

ГУМАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ПРОВІДНА УМОВА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статье автор рассматривает одно из наиболее эффективных педагогических условий воспитания духовности старшеклассников – гуманизацию педагогического процесса.

In this article author examines one of the most effective pedagogical conditions of spiritual senior pupils' education – humanization of pedagogical process.